

Veel sores om de mores: orde en tucht in de NSB

Orde en tucht hebben altijd een grote rol gespeeld in de organisatie en propaganda van de NSB. Hoewel de kaderleden bijna permanent in een heftige 'competitie' verwickeld waren om de talrijke statusverhogende functies binnen de beweging te bemachtigen, waardoor vaak conflicten ontstonden, bleef de partij hameren op een strakke orde, tucht en discipline. Ogenschijnlijke details bleken zeer belangrijk en werden in de diverse publicaties van de beweging tot overdreven proporties uitgegroot. Goede voorbeelden daarvan zijn de gewoonten en verplichtingen rondom de NSB-groet en het correct dragen van het uniform.

Nulla poena regel

Hoewel intern werkend tuchtrecht niet zonder meer te vergelijken is met algemeen geldend strafrecht bestaan er een aantal overeenkomsten. Zo zijn beide gebaseerd op het principe dat bepaalde handelingen en/of gedragingen ongewenst en dus strafbaar zijn. Deze overeenkomst impliceert, dat de beginselen uit het strafrecht in grote lijnen ook van toepassing moeten zijn op het tuchtrecht.

Eén van de centrale beginselen binnen het strafrecht is de zogenaamde 'nulla poena regel'. Deze regel is neergelegd in artikel 1 van het wetboek van Strafrecht: "Geen feit is strafbaar dan uit kracht van een daaraan voorafgegane wettelijke strafbepaling". Dit beginsel vormt een essentiële waarborg tegen willekeur, omdat het voorkomt, dat gestraft kan worden zonder overtreding van een strafbepaling. Een strafbepaling kan dus nooit terugwerkende kracht hebben.

Nationaalsocialisten hadden niet veel op met dergelijke - op rechtszekerheid gerichte - beginselen. In een artikel *De mensch en de wet* in het NSB-vormingstijdschrift *Ontwakend Volk* geeft H.A.M. van der Heijden duidelijk de nationaalsocialistische visie op het recht weer: *'Welnu, de wet kan slechts "recht" zijn wanneer zij ook de mogelijkheid van de "uitzondering" en van de dadelijke verandering in zich draagt, want aan de uitzondering en aan de verandering dankt het leven zijn rijkdom'*. Hij legt ook een verband met het nationaalsocialistische Leidersbeginsel als hij schrijft: *'Wij zijn niet bang voor de persoon van een enkelen man, (...), wij zijn blij een man als Leider te bezitten, die de wetten kan maken, veranderen, toepassen of niet-toepassen al naar gelang van zijn inzicht in de omstandigheden. (...) Zo vraagt de nationaalsocialistische rechtsleer een Leider, die boven de wetten staat en deze hanteert naar zijn inzicht. Het nationaal-socialisme vraagt ook om rechters die de wet als een bestanddeel van het leven zullen bewaren.'*

Het is dan ook niet verwonderlijk, dat de nationaalsocialistische Secretaris Generaal van het ministerie van Justitie, Schrieke, medio '43 de volgende regel aan artikel 1 van het wetboek van Strafrecht toevoegde: *'Valt een feit niet onder de tekst, doch wel onder de grondgedachte van een*

wettelijke strafbepaling, zo is de strafbepaling toepasselijk, indien het feit naar gezond rechtsgevoel strafwaardig is'. Hiermee was de *nulla poena regel* binnen het strafrecht aan de kant geschoven en de rechtsonzekerheid geboren, want alle handelingen of gedragingen zijn wel onder de één of andere '*grondgedachte van een wettelijke strafbepaling*' te brengen.

Ge- en verboden

Mussert heeft van het begin af aan grote moeite gehad om de partijleden onder controle te houden. Dr. L. de Jong geeft in zijn standaardwerk een aantal mooie voorbeelden van de onenigheid onder de leden. Zo werden 1935 dagelijks voorstellen tot royementen of afzetten van functionarissen gedaan en was ook laster, roddel en achterklap aan de orde van de dag.

Er werd dan ook voortdurend gehamerd op de orde en tucht. Hoewel weinig verslagen van de diverse rechtscolleges binnen de NSB bewaard zijn gebleven, kan geconcludeerd worden dat de NSB meer dan andere partijen te maken had met wangedrag. Dat de NSB geen stabiele organisatie was, blijkt bijvoorbeeld uit de getallen omtrent het verloop van de leden. In 1938 werd één op de negen-en-twintig NSB-leden wegens wangedrag (niet zijnde *wanbetalen*) geroyeerd. Binnen de S.D.A.P. gebeurde dit met één op de negen-en-twintig-honderd leden.

Welke gedragingen en handelingen waren binnen de NSB niet toegestaan? In het boekje *Het lidmaatschap der Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland* wordt een onderscheid gemaakt tussen de redenen, die tot ontslag aanleiding kunnen geven en strafmaatregelen.

Ontslag was mogelijk op grond van:

1. gegronde twijfel aan betrouwbaarheid als lid der Beweging;
2. herhaalde verstoring van den goede geest of de orde;
3. herhaald indisciplinair gedrag;
4. voortdurend in gebreke blijven bij het nakomen van zijn (haar) verplichtingen, tenzij hiervoor gegronde redenen aanwezig zijn;
5. andere redenen, die het behoud van het lidmaatschap ongewenscht maken.

De redenen, die tot het toepassen van een strafmaatregel aanleiding konden geven waren:

1. verstoring van den goeden geest of van de orde;
2. indisciplinair gedrag;
3. zonder gegronde redenen nalatigheid in het nakomen van verplichtingen;
4. gedragingen, welke een lid der Beweging onwaardig zijn, zooals openbare dronkenschap, e.d.

De strafmaatregelen konden bestaan uit een schriftelijke berisping, het ontzeggen aan een functionaris of werkend lid van het recht om voor den

tijd van minstens acht dagen en ten hoogste een jaar als zodanig op te treden (het lid mocht dan wel zijn zwarte hemd en insigne dragen) en tot slot een schorsing als lid voor de tijd van tenminste één dag en ten hoogste drie maanden.

De redenen voor strafmaatregelen en ontslag waren op verschillende wijze te interpreteren. Wat zou moeten worden verstaan onder '*den goeden geest*' of '*gedragingen die onwaardig zijn*'? Dit vroeg om een nadere invulling. In diverse publikaties van de Beweging werd dan ook voorlichting gegeven over de gebruiken van de Beweging.

Zo zou het niet tonen van een lidmaatschapskaart of het zakboekje tot een strafmaatregel kunnen leiden. Elk lid had '*de plicht ten opzichte van de beweging*' om het insigne te dragen. De Districtleider van Den Haag wilde in 1942 nog een stap verder gaan door het dragen van het insigne te verplichten. In het districtsblad *Onze Taak* schreef hij: '*Zij die tot op heden nalieten hun insigne te dragen, mogen bedenken dat zulks verloochenen van de Beweging beteekent. Deze halfslachtige houding moet verdwijnen*'. Een week later werd dit bericht door *Volk en Vaderland* overgenomen. Hiermee werd de knuppel in het hoenderhok gegooid en ontspan zich een discussie binnen de beweging. De redactie van *Volk en Vaderland* publiceerde 1 augustus van dat jaar een kritisch stuk over deze richtlijn van de Districtleider. Twee weken later werd dit stuk echter genuanceerd. '*Iemand dwingen tot het dragen van het insigne is onjuist en dwaas. Gedwongen gekenteekend zijn alleen de Joden opdat een ieder gewaarschuwd zij dat hij een Jood voor zich heeft. (...) Het ging ons om de consequentie van de order van de Districtleider. Ook hierbij past nuchterheid en gezond verstand. En ook de controle moet met verstand geschieden*'. Mussert had ondertussen wel het dragen van het insigne tijdens diensttijd verplicht gesteld voor '*Kameraden in overheidsdienst*'. Wat betreft het dragen van uniform in diensttijd moest men zich echter de grootst mogelijke beperkingen opleggen.

Het brengen van de groet *Hou-Zee* was verplicht. Deze groet diende op '*fiere en waardige wijze*' te worden gebracht. Binnen de beweging bestond blijkbaar onduidelijkheid over de vraag wat '*fier en waardig*' was, want in diverse interne publicaties zijn artikelen te vinden over de manier waarop gegroet moest worden. Dergelijke vragen kwamen in het blad *Vorming* medio jaren dertig al aan de orde. In juni 1936 werd de vraag beantwoord of kameraden voor of na het brengen van de groet elkaar de hand mochten schudden. In 1936 bepaalde Mussert, dat bij plechtige gelegenheden en bijzondere gebeurtenissen de groet gebracht moest worden, door het strekken van den rechterarm. In het dagelijks leven moest gegroet worden met geheven open hand. Als welkomstgroet diende '*het Hou-Zee spontaan óp te klinken*'. Op de openbare weg mochten er daarentegen in geen geval spreekkoren mee gevormd worden en bij openbare of besloten samenkomsten der NSB mocht het als begroeting door elk lid niet meer dan drie keer achtereen herhaald worden. Vele jaren

later werd nog steeds aandacht aan het groeten besteed. Zo werd bijvoorbeeld uiteengezet hoe een NSB-er een niet-lid moest groeten en hoe een lid zich moest opstellen - en of hij moest groeten - als een begrafenisstoet langs kwam. De leden van de politieke organisatie (P.O.) hadden het recht, om, wanneer een lid van de P.O. de groetplicht verwaarloosde, deze tot de orde te roepen. Altijd een *'fiere en waardige'* groet brengen, kon het lid echter ook in problemen brengen, want *'Er moet echter nauwlettend tegen worden gewaakt, daarbij aan mede-kameraden schade te berokkenen door dit te doen op plaatsen en op tijdstippen, die er niet voor geschikt zijn'*.

In het streven naar eenvormigheid ging de NSB veel verder. Zo bleek het voor de opbouw van de nationaalsocialistische staat van essentieel belang dat geregeld was op welke wijze een kringleider en een groepsleider naast elkaar op straat liepen, en dat een brief niet afgesloten werd door middel van *'met nationaal-socialisten groet'* of *'met nationaal-socialistischen groet'*, maar met *'Hou-Zee'*. In de paragraaf *'gedrag in het openbaar'* van het lidmaatschapsboekje was het blijkbaar ook noodzakelijk te vermelden, dat een vrouw nooit geslagen mocht worden (binnenshuis mocht dat blijkbaar wel).

Het uniform

Op 19 september 1933 werd het uniformverbod van kracht. NSB-ers mochten niet langer in het openbaar een partijuniform dragen. Op 18 juni 1940 werd dit verbod weer ongedaan gemaakt. Dit leidde ertoe, dat vanaf dat moment ook het dragen van het uniform strak werd gereguleerd.

In de brochure *Distinctieven der Beweging* zijn de gebruiken ten aanzien van het uniform uiteengezet. Het gaat in dit bestek te ver om alle ge- en verboden te noemen, daarom slechts enkele voorbeelden.

Aan het uniform mocht niets worden toegevoegd, de knopen van de zakken moesten onder alle omstandigheden door het knoopsgat zitten en de distinctieven mochten niet zelf worden vervaardigd. Het zwarte hemd en de das mochten niet gekreukt zijn en het was in geen geval toegestaan een zeer donkere streepjesbroek als lange 'zwarte' broek te dragen. Leden van de P.O. mochten geen sporen dragen. En indien een geüniformeerde NSB-er een collectespeldje (b.v. van de Winterhulp) kocht, moest hij dat op de klep van de linker bovenzak laten spelden. Hij mocht dat speldje alleen gedurende de dag van de collecte dragen.

Toch waren overtredingen van deze regels slechts lichte vergrijpen. Voorvallen als vechtpartijen, chantage en afpersing kwamen ook voor. De Jong beschrijft een zaak voor de Raad van Discipline waarbij dronkenschap centraal stond. Daar werd door een kringleider, over de ernst van het vergrijp, gesteld, *'het is een feit dat dit het niet haalt bij erger dingen die in Onze Beweging gebeuren'*. Reeds vroeg in de bezettingstijd nam de demoralisatie binnen de NSB toe. Secretaris

Generaal Huygen gaf eind 1942 zijn oordeel over de organisatie in Overijssel: *'De activiteit... is bar slecht te noemen... Er zijn in de P.O. ... zeer veel kliekjes. De deelname aan de vorming is uitermate slecht'*. En in het verslag van de Kringraad Den Haag werd medio 1942 opgemerkt: *'De geest der blokleaders is over het algemeen verslapt'*.

Mussert trekt de teugels aan

Binnen de NSB waren na de Duitse inval veel leden actief, die zich alleen bekommerden om de te vergeven baantjes. Ruzie, roddel en achterklap waren aan de orde van de dag. Mussert beseftte dat macht corrumpert. Hij zag het wangedrag van velen binnen zijn beweging met lede ogen aan en tijdens een redevoering op 31 juli 1942 te Lunteren stelde hij dit thema aan de orde: *'De Beweging moet zuiver zijn; iedere vorm van corruptie in de Beweging moet als een veel ernstiger fout worden aangezien dan corruptie in den staat. Onze Beweging zal zich op dit punt sterk hebben te bezinnen en het is mijn bedoeling, wat dit betreft, geleidelijk maar zeker de teugels straffer aan te trekken. Binnen de Beweging moet onderlinge critiek en wrijving mogelijk zijn, in dien vorm, dat daaruit blijkt, de wil tot opbouw en zuivering. Er zijn uitingen in de Beweging en hare organen, die erop duiden, dat van deze voor elk leven noodzakelijke vrijheid wordt gebruik gemaakt om elkaar af te kraken of te hinderen. Ik volg deze uitingen nauwkeurig en op het tijdstip, waarop ik dit gewenscht zal achten, zal aan de zondaren hun zondenregister worden voorgehouden, met alle gevolgen van dien'*.

Tuchtrechtregeling 1943

De tucht en orde moesten dus strakker worden nageleefd. In maart 1943 verschijnt van de hand van Secretaris Generaal Huygen de brochure *Het tuchtrecht der Beweging*. De volledige tuchtrechtregeling bestond uit maar liefst 76 artikelen. De tekst bevat geen artikel waarin de andere regelingen vervallen worden verklaard, maar aangenomen kan worden, dat deze regeling in de plaats trad van de oudere regelingen. Hoewel de nadruk ligt op de regeling van de tuchtrechtspraak (formeel tuchtrecht) bevat deze 'wettekst' ook een aantal materiële artikelen.

In artikel 3 wordt een definitie gegeven van strafbare feiten. *'Onder "strafbaar feit" wordt in dit reglement verstaan iedere inbreuk op de tucht, de goede houding of het goede gedrag, alsmede iedere handeling of ieder nalaten, waardoor de orde, de discipline, de kameraadschap, het belang of het aanzien der Beweging wordt geschaad of in gevaar gebracht.'*

De artikelen 22 en 23 werkte deze definitie nader uit. Op grond van artikel 22 kon een mondelinge berisping worden gegeven wegens: licht plichtverzuim; kleine nalatigheid bij de Bewegingswerkzaamheden en wegens lichte vergrijpen tegen de discipline en/of kameraadschap.

Een schriftelijke berisping kon worden gegeven op grond van artikel 23, wegens: herhaling van een der in het voorgaande artikel vermelde

strafbare feiten; slecht gedrag in het openbaar, waardoor het aanzien der Beweging kan worden geschaad en wegens vergrijpen tegen de discipline, de kameraadschap of bij geroddel.

Op grond van hetzelfde artikel kon een verbod om een functie te bekleden, met verlies van het recht op het dragen van het zwarte hemd, de uniform en het wapen voor een bepaalde tijd tot een maximum van één jaar worden opgelegd wegens: Ten eerste ernstig of herhaald vergrijp tegen de discipline, de kameraadschap of ernstig geroddel; ten tweede ernstige nalatigheid in het vervullen van een functie en/of opgedragen werkzaamheden en ten derde aanstootgevend gedrag, waardoor het aanzien der Beweging werd geschaad.

Op dezelfde gronden kon ook een schorsing van het lidmaatschap worden uitgesproken voor een bepaalde tijd tot een maximum van zes maanden. Tot slot konden deze overtredingen aanleiding zijn voor het intrekken van het *Eereteeken 'Strijd en Offer'* en van de daarbij behorende bul, met vervallen verklaren van alle daaraan verbonden rechten. Dit kon ook gebeuren *'bij handelingen of gedragingen, die in strijd zijn met de plichten en de eer van een drager van het Eereteeken'*.

Tot slot gaf dit artikel drie gronden voor royement. Als eerste feit werd genoemd: herhaling van, of het plegen van ernstige feiten als hierboven omschreven, ten tweede zouden gedragingen die in strijd waren met de plichten en de eer van een nationaalsocialist tot royement leiden en ten derde kon een lid worden geroyeerd om reden van *'Bewegingsbelang'*.

Wat bij dit artikel opvalt, is dat geroddel strafbaar is gesteld. Mussert's woorden over *'uitingen die gebruikt worden om elkaar af te kraken en te hinderen'* werden op basis van dit tuchtrechtreglement strafbaar. Verder valt op dat ook deze tekst zeer ruim te interpreteren valt. Zo kan bijna alles in strijd zijn met de eer van een nationaalsocialist en zou iedere handeling om reden van Bewegingsbelang kunnen leiden tot royement als dat de leiding zou uitkomen. Op grond van dit artikel had de beweging een vrije hand in het straffen van leden.

Mogelijkheden voor willekeur

Desalniettemin vond de leiding het nodig om een aantal extra veiligheidskleppen in te bouwen. In artikel 25 werd gesteld, dat *'de in dit hoofdstuk omschreven strafbare feiten niet limitatief zijn. Als richtsnoer voor de vraag, of er sprake is van een strafbaar feit, geldt artikel 3 van dit reglement'*. Daar kon dus alles onder vallen. Daarnaast wordt ook nog het leidersbeginsel toegepast in artikel 49: *'De leider kan, met voorbijgaan van iedere andere rechtsprekende instantie der Beweging, aan elk lid der Beweging, ongeacht zijn functie of rang, elke straf opleggen'*. De formulering van dit artikel maakte het niet noodzakelijk, dat er een strafbaar feit gepleegd moest zijn. Dat zou ook in strijd zijn met de nationaalsocialistische rechtsleer, want deze vraagt *'een Leider, die boven*

de wetten staat en deze hanteert naar zijn inzicht'. Feitelijk kon een lid dus gestraft worden zonder daarbij een strafbepaling te hebben overtreden. De ruime omschrijvingen in de artikelen 22 en 23 boden echter voldoende aanknopingspunten om in de praktijk een 'stok' te zijn om het lid mee te slaan.

Met deze regeling had de NSB zich een riante positie binnen het tuchtprocesrecht gegeven. De Beweging kon met deze regeling in de hand, volstrekt willekeurig, alle lastige leden in toom houden.

Formeel recht

Formeel recht regelt de procedure van vervolging. Het komt dus pas om de hoek kijken op het moment, dat een overtreding is geconstateerd of een bepaald geding beslecht moet worden. Hoewel de kennis over deze regels over het algemeen gering is, zijn ze van wezenlijk belang voor de rechtsbescherming. Zonder strikte straf/tucht procesregels zal onvermijdelijk rechtsongelijkheid en willekeur gaan optreden. Voor een eerlijk proces zijn de spelregels dan ook noodzakelijk. De NSB zou tegen haar regeldrift gezondigd hebben als ook voor het handhaven van de orde en tucht geen complex systeem in het leven was geroepen. Maar was dit systeem wel rechtvaardig en consistent?

Eenvoudige procedure

In de eerste tijd waren de procedures eenvoudig. Zij staan beschreven in het boekje *Het lidmaatschap van de Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland*. Zo was het ontslag als lid een administratieve maatregel, die uitsluitend door de Leider of, namens hem, door de Secretaris-Generaal geschiedde. Een uitspraak hierover werd gedaan op voordracht van de Districts- of Kringleider. Deze voordracht moest *'behoorlijk met redenen omkleed zijn'*. De Districts- of Kringleider moesten de betrokkene van deze voordracht *'bij aangeteekende brief'* op de hoogte stellen. Een afschrift van die brief moest bij de voordracht gevoegd worden. Hoewel dat niet expliciet genoemd staat, zou de afwezigheid van het aangetekende schrijven voor de Secretaris-Generaal reden geweest kunnen zijn om de voordracht af te wijzen. Of dit in de praktijk is gebeurd, heb ik niet kunnen vinden.

Binnen acht dagen kon het lid in beroep gaan bij het Hoofd van de Afdeling Organisatie en Personeel. Het bezwaarschrift kon echter alleen via de Districts- of Kringleider worden ingediend. Welke zekerheid de betrokkene had, dat deze brief doorgezonden was en op welke wijze hij dat kon controleren dan wel afdwingen, was niet geregeld. Er vanuit gaande, dat de brief doorgezonden was, kon de betrokkene een beslissing van het Hoofd van de genoemde afdeling of de Hoogen Raad van Discipline tegemoet zien. Niet geregeld was, dat het lid gehoord moest of kon worden om zijn visie nader toe te lichten. Alleen was geregeld, dat hij op de hoogte moest worden gesteld van de uitspraak. Op welke wijze en – nog belangrijker – binnen welke termijn was ook niet geregeld.

Met enige goede wil, zou tot zover de procedure nog door de beugel kunnen, maar artikel 14 lid f bepaalde, dat in bijzondere gevallen het ontslag direct door de Leider of namens hem door de Secretaris-Generaal verleend kon worden. In dat geval was geen beroep mogelijk. Dat dit artikel de leiding dus een blanco cheque verschafte, ondervond bijvoorbeeld Hilda Bongertman. Op verzoek van het Hoofdkwartier schreef zij het kinderboek *Jeugd in de branding*. Na het lezen van het manuscript was men niet gecharmeerd van het werkje en kreeg zij de opdracht enkele passages aan te passen. Dit weigerde zij, daar ze zich niet kon vinden in de antisemitische en anti-Engelse eisen van het Hoofdkwartier. Hierop ontstond de bonje. In een brief van 17 december 1942 werd namens de Secretaris-Generaal opgemerkt, dat de weigeringen *'niet alleen als hoogst indisciplinair, doch tevens als sabotage van den nationaal-socialistischen strijd kunnen worden aangemerkt'*. Gevolg was, dat Bongertman met onmiddellijke ingang van de ledenlijst werd afgevoerd. Zij kreeg meegedeeld, dat hiertegen geen beroep kon worden ingesteld bij den Hooge Raad van Discipline. Volstrekt inconsequent werd in dezelfde brief ook gemeld, dat het boekje toch zou verschijnen. En, als men dan ziet dat Bongertman in 1944 nog gewoon lid bleek te zijn van de Beweging, wordt één en ander gewoon ridicuul.

De schrijfster was op basis van artikel 14 lid f uit de Beweging 'verwijderd', maar ondertussen was *Het Reorganisatiebesluit Tuchtrect* al ruim een half jaar van kracht. Daarin werd met geen woord gerept over deze bevoegdheid van de Leider of de Secretaris-Generaal, maar er was ook niet geregeld, dat de voorgaande regeling vervallen was. Het voorval met Hilda Bongertman is dan ook een goede illustratie van de inconsequente en organisatorische willekeur in de beweging.

Toch probeerde men er alles aan te doen om de gang van zaken te stroomlijnen. Zo ressorteerde er onder het Hoofd van de Afdeling Organisatie en Personeel een Dienst Voorschriften. Deze dienst was belast met het voorbereiden en uitvoeren van de *'noodige voorschriften en richtlijnen'*. Dat dit leidde tot een geweldige bureaucratie, blijkt uit de mededeling dat maar liefst 32 brochures met voorschriften voor het kader te bestellen waren. Daar kwamen de richtlijnen, voorschriften en mededelingen van andere onderdelen, afdelingen en diensten nog bovenop. Het is dus niet zo merkwaardig, dat men door de bureaucratistische bomen het bos niet meer zag. Overigens werd naast deze, bijna dwangmatige, drang tot regulering ook een permanente campagne tegen de bureaucratie gevoerd. Artikelen met krasse koppen als *Breken met de neiging tot bureaucratie!* in interne publicaties kwamen tegen deze achtergrond echter niet bijster geloofwaardig over.

Reorganisatiebesluit

Het *Reorganisatiebesluit Tuchtrect* was ook zo'n poging de gang van zaken te stroomlijnen. De essentie van dit besluit is weergegeven in de

brochure *Dit moet gij weten over de NSB der Nederlanden: 'Om de Beweging te beschermen tegen ondermijning en tegen afbreuk door misdadige praktijken, slecht gedrag en verkeerde houding, kent de NSB een eigen rechtspraak. Het hoogste college daarvan is de "Hooge Raad van Discipline", die in de Districten door "Raden van Discipline" en in de Kringen door de "Vierscharen" wordt vertegenwoordigd. Het Algemeen Toezicht Leden (ATL) speelt daarin, door het verzamelen en verstrekken van inlichtingen, een belangrijke rol'.*

Zoals vaker binnen de NSB was ook hier weer een benaming uit de oude doos gehaald. De 'Vierschaar' was vernoemd naar de vier banken waarop bij een middeleeuwse rechtszitting de schout, de schepenen, de aanklager en de beschuldigde zaten. Het ATL was voortgekomen uit de in 1937 opgerichte Centrale Inlichtingen Dienst (CID). Deze dienst, die tot 1940 onder leiding van Van Geelkerken stond, hield niet alleen de politieke opposenten in de gaten, maar controleerde ook de eigen leden. In juni 1941 viel het doek voor deze dienst, omdat Rauter geen politieke opsporingsdienst naast de Duitse instanties duldde. De leider, P.G. de Jager Meezenbroek, kwam echter direct aan het hoofd te staan van de nieuw opgerichte ATL. Omdat deze dienst zich niet meer met de buitenwacht mocht bezighouden, had ze alle tijd om zich met de eigen leden te bemoeien. Alle nieuwe (sympathiserende) leden moesten *'onmiddellijk na behandeling'* door de Kringadministrateur onder opgave van naam, adres, geboorteplaats en -datum bij het ATL aangemeld worden. Toch kon dit instituut niet voorkomen, dat het droevig gesteld bleef met de orde en tucht binnen de beweging.

Tuchtrechtreglement 1943

In maart 1943 verscheen het hierboven al genoemde tuchtrechtreglement. Secretaris-Generaal Huygen had zich uitgesloofd. Het reglement telde maar liefst 76 artikelen, waarin de nationaalsocialistische ideologie duidelijk naar voren kwam.

Alle leden, die kennis hadden van strafbare feiten - overtreding van het Wetboek van Strafrecht - waren, op straffe van disciplinaire maatregelen, verplicht hiervan *'onverwijld kennis te geven aan het ATL'*. Sociale controle werd dus verplicht gesteld.

De rechtspraak der Beweging werd uitgeoefend door de Vierscharen, de Raden van Discipline, de Hoogen Raad van Discipline, De Secretaris-Generaal op vordering van de Procureur-Generaal der Beweging of op vordering van de Leider, die ook zelf kon rechtspreken. Deze procedures waren tot in detail uitgewerkt. Daarnaast was bepaald, dat alle gezagsdragers hun ondergeschikten een mondelinge berisping konden geven zonder tussenkomst van één van deze gerechten. Dat de regeldrift toch zijn grenzen kende blijkt uit de bepaling, dat tegen deze sanctie geen beroep mogelijk was.

Bij zaken, die door de Raad van Discipline of de Hooge Raad van Discipline werden behandeld, moest het ATL, op basis van artikel 30, een vooronderzoek instellen. Daar dit echter tot vertraging leidde, werd deze regeling later versoepeld *'om ernstige stagnatie te voorkomen'*. Ieder lid was overigens verplicht mee te werken aan dit onderzoek van het ATL. Het reglement kende geen verschoningsrecht. Dat betekende dat ook naaste familie en leden met een beroep of ambt met een beroepsgeheim (b.v. artsen of advocaten) opgeroepen konden worden en verplicht waren mee te werken aan het onderzoek. De aangeklaagde functionaris ontving voor de duur van de procedure verlof. Hij diende 'natuurlijk' wel zijn contributie te blijven voldoen.

In tegenstelling tot de andere procedures, was de rechtspraak door de Leider zeer summier beschreven. Op basis van het Leidersbeginsel kon hij, met voorbijgaan van iedere andere rechtsprekende instantie der Beweging, aan elk lid der Beweging ongeacht zijn functie of rang, elke straf opleggen. De Secretaris-Generaal was belast met de uitvoering van deze straf en beroep was uiteraard niet mogelijk. Hiermee had Mussert een ontsappingsclausule ingebouwd waarmee hij volledige greep op zijn organisatie kon houden. Ook de rechters konden namelijk door hem tot de orde geroepen worden. Van een onafhankelijke rechtspraak was dan ook geen sprake.

Volksche rechtspraak zonder publiciteit

Dat de leden van de rechtsprekende organen als buitenbeentjes binnen de beweging werden gezien, blijkt uit een mededeling in het *Kaderblad voor functionarissen*. Organisatieleider Kardoes had geconstateerd dat deze functionarissen amper betrokken werden bij de activiteiten. Daarom wees hij er nadrukkelijk op, dat het van het grootste belang was, dat er contact bestond tussen de leiders van de Districten en Kringen en de leden van de Raden van Discipline en de Vierschaar, *'zoodat dit rechtsapparaat door intensief contact (...) de opgedragen taak naar behooren, dus op volksche wijze, zal kunnen vervullen'*.

Deze 'volksche wijze' moest overigens wel uit de publiciteit gehouden worden. In februari 1944 beklagde de Organisatieleider zich er namelijk over, dat de uitspraken van de rechtscolleges in de Kring- en Districtsbladen werden gepubliceerd. Uitdrukkelijk werd bepaald, dat de publicatie van de uitspraken alleen dan mocht plaatsvinden wanneer dat in het vonnis was opgenomen.

Afdeeling Ledenonderzoek

Wie de geschiedenis van de NSB nader beschouwt, komt tot de conclusie, dat de Beweging in een permanente staat van reorganisatie verkeerde. Dit proces voltrok zij binnen alle onderdelen. Zo was op 1 augustus 1944 het ATL aan de beurt en viel het doek voor de interne spionagedienst. Het ATL werd opgeheven en vervangen door de Afdeeling Ledenonderzoek. Deze afdeling functioneerde niet langer zelfstandig, maar ressorteerde onder de

Hoofdafdeeling Organisatie en Personeel, waardoor ze beter gestuurd kon worden en niet langer een 'staat binnen de staat' vormde. Onder leiding van J. Scheffer was zij belast met het verzamelen en registreren van feitelijke gegevens over leden, begunstigers, aspirant-leden en aspirant-begunstigers der Beweging. Deze gegevens konden verstrekt worden aan de gezagsdragers vanaf de functie Kringleider en aan de rechtscolleges.

Raad voor de Magistratuur

Naast de reguliere rechtspraak had de Beweging ook nog enkele bijzondere colleges. Zo werd op 27 maart 1944 de 'Raad voor de Magistratuur' ingesteld. Dit college moest beslissen over *'misdragingen of misslagen van leden der Beweging, die een gezagsfunctie in Overheidsdienst bekleeden, welke niet met de waardigheid van het overheidsambt verenigbaar zijn'*. Deze raad bestond uit drie leden onder voorzitterschap van de burgemeester van Rotterdam, tevens persoonlijk adviseur van Mussert, F.E. Müller. De procureur, die de zaken aanhangig kon maken, was de belangrijkste staatsrechtjurist binnen de beweging, J.H. Carp. Dat deze geen hoge pet op had van de kwaliteiten van de benoemde kameraden bleek al in augustus 1942. De volgende zin in het artikel *'Beweging en Burgemeester'* spreekt boekdelen: *'In de eerste plaats zullen de kameraden-burgemeesters steeds hebben te bedenken, dat het UITSLUITEND hun verband met de Beweging is geweest, waardoor zij voor een benoeming tot burgemeester in aanmerking zijn gekomen'*. Dat het geen verschrijving was, blijkt uit het feit, dat het de enige vetgedrukte zin in het artikel was en het woord 'uitsluitend' ook in die originele tekst in hoofdletters was geschreven.

Scheidsgerecht

Een ander orgaan, het 'Scheidsgerecht der Beweging', was in het leven geroepen om te bemiddelen in arbeidsconflicten tussen de Beweging en haar werknemers. Een ieder die *'in loondienst aan de NSB of één harer onder- of nevenorganisaties of bij de bedrijven van de Beweging verbonden was'*, kon over alle voorkomende sociale geschillen, ontslagen etc. het Scheidsgerecht om een uitspraak vragen. De leider van het Rechtsfront, mr. Fruin, leidde het gerecht, dat verder uit het Hoofd Personele Zaken en het Hoofd Sociale Zaken bestond. Eventueel kon het gerecht aangevuld worden met twee kameraden uit het onderdeel waar de klager werkzaam was.

Bijzondere rechtbank

Toen begin september 1944 de geruchten over de bevrijding leidden tot 'Dolle dinsdag', pakten veel kaderleden van de beweging hun biezen en vluchtten naar Duitsland. Het redactioneel commentaar van de Haagsche Courant weet de geruchten zelfs aan de opstelling van de NSB-leiding. Bijzonder openhartig schreef de hoofdredacteur op 6 september, *'een dergelijke angstpsychose hadden wij zeker niet verwacht van mensen, die verklaard hebben zelfs voor hun ideaal te willen sterven'*. Een dag later pakte hij wederom uit. *'Zij, die telkens weer het heengaan van de*

Koningin en de toenmalige regering in de Meidagen van 1940 hekelden, hebben - terwijl er thans geen direct gevaar dreigde -, hetzelfde gedaan', aldus de commentator in de Haagsche Courant.

Van de organisatie van de Beweging was op dat moment niet veel meer over. Mussert besepte, dat de Beweging, door deze opstelling van het kader, een modderfiguur had geslagen. Op 2 oktober 1944 installeerde hij dan ook een 'tijdelijke bijzondere rechtbank'. De drie rechters kregen de opdracht *'te onderzoeken en te beoordelen, welke leden der Beweging, die op 1 September jl. belangrijke vertrouwensposten innamen, zich in de maand September in positieve of negatieve zin hebben onderscheiden'*. Mussert zou zichzelf niet geweest zijn als het *'onderscheiden'* niet nader had gespecificeerd. *'Onder onderscheidingen in positieven zin versta ik een in bijzondere mate lofwaardig gedrag; onder onderscheiding in negatieve zin versta ik een bijzonder laakbaar gedrag.'* De Districtcommandeur van de Landwacht voor Overijssel, de onbehouwen Rambonnet, werd benoemd tot leider van opsporing en vooronderzoek.

Veel landelijke dagbladen namen het bericht uit Volk en Vaderland over, dat Mussert tien vooraanstaande NSB-ers, *'in afwachting van de beoordeeling van hun gedragingen in September jl.'*, had geschorst. De lijst bevatte allemaal bekende namen als graaf Marchant et d'Ansembourg (gemachtigde voor Limburg en oud parlamentslid voor de NSB), Ernst Voorhoeve (oud-propagandaleider), F.W. van Vloten (leider Nederlandsche Volksdienst) en L. ten Cate (hoofd van het afstammingsonderzoek). Hen was het verboden het uniform met uitmonsteringsstukken te dragen en namens de NSB op te treden. Later zouden nog twaalf leden geschorst en vervolgd worden. Deze 22 waren echter slechts het topje van de ijsberg. Het was volstrekt onmogelijk alle kaderleden, die zich *'bijzonder laakbaar'* gedragen hadden te vervolgen; laat staan dat er mogelijkheden waren om de leden die zich *'in bijzonder mate lofwaardig'* hadden gedragen te onderzoeken. Van de eerste tien werden overigens maar twee zaken afgerond. In vier gevallen waren de verdachten tevergeefs opgeroepen. Daarnaast werd één beklagde, NSB-penningmeester F.W. Bilderbeek, als gevolg van de tirade van Rambonnet tijdens de zitting, door een lid van Mussert's lijfwacht, die kort daarvoor als getuige tijdens de zitting gehoord was, neergeschoten.

Het hier gepresenteerde materiaal vormt slechts een beknopt overzicht. Nader onderzoek naar de interne partijdiscipline, b.v. met behulp van de uitspraken van de verschillende rechtscolleges, zal zeker veel meer interessante informatie opleveren. Mij is uit het beperkte onderzoek wel duidelijk geworden, dat voor het kader en zeker voor de leden veel onduidelijk was. Dat wist men binnen de NSB blijkbaar ook, want anders schrijf je geen onzin als: *'Onze kameraden dienen te leeren beseffen, dat van hen geëischt kan worden, dat zij bepaalde opdrachten uitvoeren, zonder dat zij de strekking van deze opdrachten begrijpen. [...] De gegeven bevelen moeten door ons worden uitgevoerd in vol vertrouwen*

dat de orders goed zijn, ook al begrijpen wij soms niet waarom zij zijn uitgevaardigd. Ook bepaalde tegenorders kunnen onder sommige omstandigheden noodig zijn en men dient dus niet te denken, dat het geven van orders, gevolgd door latere tegenorders, een bewijs is van slechte leiding'. Tja, wat valt daar nog aan toe te voegen?

Dit artikel is in de jaren 90 in Terugblik verschenen. Helaas heb ik geen exemplaar meer met de verwijzingen naar de bronnen.